

STUDIA

Andrzej Bałandynowicz
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

**Praca jako proces transformacji
ku integralnemu rozwojowi człowieka
w świecie prawa i praktyki probacyjnej**

**Working as a Process of Transformation Towards
Integral Human Development in the World of Law
and Probation Practice**

Wstęp

Prawo normatywne zawiera trzy sfery regulacji rzeczowych stanowiących o jego zakresie. Są nimi fakty społeczne, wartości moralne oraz kluczowe pojęcia. Fakty społeczne odpowiedzialne są za warstwę społeczną i rozpoznają prawo lub określają jego istnienie. Wartości moralne stanowiące sferę aksjologiczną prawa decydują o jego treści materialnej i szacunku do niego wspartego na wierze lub dumie. Natomiast kluczowe pojęcia wyznaczające obszar regulacji semantycznych definiują podstawowe instytucje w prawie. A zatem sumieniem prawa są wartości moralne, którymi powinien kierować się adresat prawa, tj. jednostka i społeczeństwo wbudowane w tezę społeczną oraz tezę językową obowiązujących reguł prawnych.

Fakty społeczne jako reguły prawa normatywnego pozbawione warstwy moralności powszechnej sankcjonują znaczenie systemu prawa niezależnie od elementarnych zasad sprawiedliwości i solidaryzmu społecznego wyznawanych przez członków danego społeczeństwa.

Prezentowany dyskurs naukowy na bazie analizy systemu obowiązującego prawa krajowego dotyczącego odpowiedzialności karnej ma na celu wykazanie jakości tegoż prawa. Tym samym ma udzielić odpowiedzi na podstawowy problem – czy prawo tej dziedziny życia publicznego spełnia wymóg użyteczności i skuteczności ze względu na wymóg posłuszeństwa czy też świadomego podporządkowania się jego działaniu?

Prawo karne i prawo penitencjarne pozbawione sumienia a wykluczenie społeczne jednostek

W obecnym ustawodawstwie karnym i penitencjarnym, podstawowy rodzaj sankcji prawnej za popełnione przestępstwo stanowi kara bezwzględnie pozbawienia wolności, zaś marginalny charakter przypisuje się środkom probacyjnym. Mogą one zostać orzeczone w postępowaniu sądowym w konsekwencji – między innymi – zastosowania instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia. Przesłanki formalno-prawne określające wymagalność odbycia połowy wymiaru kary izolacyjnej przez skazanego decydują o możliwości skorzystania z sankcji alternatywnej (Bałandynowicz, 2002b; Bałandynowicz, 2011).

Tak skonstruowane prawo zaświadcza o tym, iż funkcja represyjna kary określona w wyborze środka karnego oraz okres jego stosowania uniemożliwia uznawanie procesu wykonania kary za autonomiczne i niezależne stadium wyrokowania. Tym samym przypisywanie karze pozbawienia wolności wartości resocjalizacyjnych i sprawiedliwościowych jest fikcją, gdyż mogą one być jedynie mierzalne w procesie wykonawczym i winny być uzależnione od przesłanek materialnych takich jak: rzeczywista poprawa skazanego określona kryteriami z dziedziny nauk psychospołecznych oraz osiągnięty stan równowagi z zakresu zadośćuczynienia społecznego za doznaną krzywdę wyrażający się spełnieniem funkcji odwetowej kary.

A zatem względy natury formalno-prawnej wyrażające się obligatoryjnością wpływu połowy kary, a nie kryteria materialne zaświadczające o wypełnieniu autonomicznych funkcji kary pozbawienia wolności (odwetowej, spra-

wiedliwościowej czy resocjalizacyjnej) w stadium wykonawczym, odbierają osobom skazanym szansę na skrócenie okresu izolacji.

Cywilizowane społeczeństwa dbają o funkcjonalność prawa, jego rzeczywisty autorytet i nie powinny akceptować oczywistej patologii polegającej na irracjonalności wewnętrznych uregulowań prawnych wyrażających asymetrię pomiędzy stadium wyrokowania a stadium wykonywania kary.

Chcąc poprawić efektywność środków oddziaływania na sprawców czynów inkryminowanych należy je odpowiednio zróżnicować, nie ograniczając się jedynie do kary pozbawienia wolności czy wąskiego wachlarza środków probacyjnych. W chwili obecnej pomiędzy izolacją w więzieniach a zwykłą probacją rozciąga się pusta przestrzeń, która może być wypełniona dolegliwościami karnymi innego typu. Nie jest odpowiednia ani zbyt liberalizacja, ani nadmierna punitivność środków penalnych. W związku z tym trzeba zmierzać w kierunku zwiększenia zaufania do zmodyfikowanych działań probacyjnych, łżejszych niż kara pozbawienia wolności, a wpływających na poprawę relacji jednostka-społeczeństwo. Obecnie, zbyt wielu skazanych przebywa w zakładach karnych a niewiele osób podlega wpływom innego rodzaju instytucji przymusowej kontroli społecznej. Cechuje nas zbyt pobrażliwość i przesadna surowość, zbyt pobrażliwość - w stosunku do osób, które powinny znajdować się pod ściślejszym nadzorem społeczeństwa, a które teraz poddane zostały oddziaływaniom środków probacyjnych, przesadna surowość - wobec osadzonych, którzy nie stanowią poważnego zagrożenia dla bezpieczeństwa publicznego, a mogliby w warunkach środowiska życia podejmować pracę nad własnym rozwojem i korygować zachowania problemowe pod opieką specjalistów (Bałandynowicz, 2015; Kieszkowska, 2012). Chcąc zdynamizować i usprawnić politykę karną, należy wykorzystać kary pośrednie - sankcje karne oparte na ograniczaniu wolności oraz rozbudować katalog środków probacyjnych - sankcji karnych opartych na wolności dozorowanej związanych z podejmowaniem zadań społecznych i zawodowych w środowisku życia (Bałandynowicz, 2003).

Aktualne prawo nie przewiduje systemu probacji opierającego się na karach pośrednich i karach wolnościowych. A zatem prawo legitymujące się autorytetem formalnym, a nie autorytetem rzeczywistym, pozbawione aksjologii w zakresie artkulacji pożądaných wartości indywidualnych i społecznych, ustawia nasze państwo i prawo na poziomie społeczności i normatywności z okresu dziewiętnastego wieku.

Istotne zaniedbania w normatywnej warstwie prawa karnego i braki w zakresie humanizacji i racjonalizacji polityki kryminalnej pozbawiają skazanych szansy na zastosowanie alternatywnych środków karania, które adekwatne do czynu i osobowości mogłyby sprostać zakładanym celom kary (Bałandynowicz, 2005).

O potrzebie natychmiastowych reform polskiego ustawodawstwa karnego w duchu międzynarodowych standardów określających zasady i tryb postępowania ze skazanymi mogą zaświadczać Wzorcowe Reguły Minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące środków o charakterze nieizolacyjnym (Wzorcowe reguły minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące środków o charakterze nieizolacyjnym [Zasady Tokijskie], 2003).

Treść tych postanowień rangi międzynarodowego prawa karnego stanowi zbiór podstawowych dyrektyw mających na celu promowanie stosowania środków o charakterze nieizolacyjnym oraz minimalnych gwarancji przysługujących osobom poddanym środkom alternatywnym wobec kary pozbawienia wolności. Reguły te mają także doprowadzać do większego zaangażowania społeczności w kwestie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, w szczególności w odniesieniu do traktowania sprawców przestępstw, jak również wzmocniać u nich poczucie odpowiedzialności wobec społeczeństwa.

W stadium wykonawczym, po wydaniu wyroku, Zasady Tokijskie uznają stosowanie zwolnień z zakładów karnych w celu umożliwienia skazanym wykonywania pracy lub kształcenia się, różne formy zwolnienia warunkowego, złagodzenie wykonania kary oraz ułaskawienie. Istotne braki w tym obszarze polskiego ustawodawstwa karnego czynią system odpowiedzialności karnej przestarzałym, skompromitowanym, opartym na bazie nieefektywnych i reliktowych instytucji penalnych.

Utrzymywanie konserwatywnego kursu wszelkich zmian legislacji karnej odbiera szansę na korzystanie z sankcji nieizolacyjnych, różnych form alternatywnego karania, stosowania instytucji nadzwyczajnego złagodzenia wykonania kary pozbawienia wolności oraz organizowania wykonywania kar alternatywnych w społeczeństwie przez członków społeczności w środowisku lokalnym poprzez działania motywująco-wspierające (Bałandynowicz, 1996).

W takiej sytuacji faktycznej i prawnej znajduje się większość osób odbywających kary pozbawienia wolności, którzy nie posiadają statusu prawnego pozwalającego na humanitarne, godnościowe z zachowaniem do autonomii ich traktowanie w stadium wykonywania kary, zgodnie z cywilizowanymi

standardami polityki kryminalnej wyznaczanej przez prawo międzynarodowe (Kieszkowska, 2012).

Światowy dorobek badań kryminologicznych udokumentowany w międzynarodowym i krajowym piśmiennictwie wskazuje na dość wysoką powrotność do przestępstwa osób uprzednio karanych karą długoterminowego pozbawienia wolności (Machel, 2001; Kieszkowska, 2012; Chmielewska, 2003; Niewiadomska, 2007; Moczydłowski, 2004). Tym samym zaświadcza to o niskiej skuteczności tej kary, ocenianej wyłącznie przy zastosowaniu najprostszego i wyłącznie formalnego kryterium – poprawy jurydycznej (Szczepaniak, 2003).

A zatem podważona została ranga kary pozbawienia wolności jako skutecznego środka poprawy przestępców. Tym bardziej nie może być ona traktowana jako remedium na antyspołeczne zachowania osób (Bałandynowicz, 2002a).

Jako autor unikatowych badań z zakresu kryminologii, mających charakter analiz longitudinalnych na olbrzymiej próbie badawczej (1045 skazanych), wykazałem całkowitą nieefektywność kary pozbawienia wolności w oparciu o kryteria materialne (Bałandynowicz, 1991; Bałandynowicz, 1993). Było to możliwe za pomocą empirycznej analizy odnoszącej się do oceny stopnia opanowania przez skazanych podstawowych funkcji społecznych na wolności w dłuższym okresie od zakończenia kary izolacyjnej.

Zasadniczym kryterium efektywności środków zapobiegania recydywie jest przeto opanowanie odpowiednich ról społecznych, jakość i trwałość ich realizacji, co wiąże się z rzeczywistymi zmianami w skali postaw przestępców. To kryterium odwołuje się do materialnych wskaźników prawdziwie świadczących o resocjalizacji przestępców i tym samym odrywa się od formalnego określenia, jakim jest poprawa jurydyczna, szeroko dotychczas uznawana w naukach penalnych za miarę efektywności sankcji karnej (Bałandynowicz, 2002b).

Akceptowanie stosunku ról społecznych jako miernika efektywności resocjalizacyjnej znajduje uzasadnienie w przesłankach o charakterze prawnym i psychologicznym.

Dokonując weryfikacji instytucji kary pozbawienia wolności ze względu na stopień osiągnięcia przez nią ustawowych celów i funkcji należy stosować empiryczne podejście pozwalające co najmniej w stadium organizacyjno-wykonawczym oraz postresocjalizacyjnym ocenić skuteczność jej w omawianym zakresie.

Z tego punktu widzenia penetracja badawcza oparta winna być na dwufazowości analizy uwzględniającej stan diagnostyczny (obejmujący okres prekryminalny, penitencjarny, stan osobowości sprawców, ich sytuację życiową i podatność na wpływy resocjalizacyjne) oraz prognostyczny, odnoszący się do stadium adaptacji społecznej po zakończeniu kary wraz z określeniem postaw najbliższego otoczenia społecznego wobec skazanych. W ten sposób zaprogramowane badania winny odbywać się w dwóch etapach tj. anamnezy i katamnezy. Pierwszy z nich określiłby wyjściową sytuację diagnostyczną co do szans skazanych na resocjalizację rozumianą jako przystosowanie do życia społecznego, drugi zaś praktycznie zweryfikowałby, w jakim stopniu skazani bezkonfliktowo uczestniczą w dłuższym okresie w życiu społecznym, pełniąc pozytywne funkcje w grupach społecznego odniesienia.

Wydaje się, iż w drodze analizy anamnesticzno-katamnestycznej podporządkowanej generalnie ustaleniom diagnozy i prognozy społecznej można starać się w badaniach kryminologicznych ustalić obiektywną miarę efektywności resocjalizacyjnej sankcji karnej, której poddana jest określona społeczność.

Moje badania naukowe oparte na teź metodzie pozwalają ocenić polski system karania poprzez analizę biografii skazanych od okresu nieletniości do okresu dorosłości w cyklu co najmniej 30-letniej katamnezy po zakończeniu stosowania kary pozbawienia wolności i dowodzą, iż szansę na udaną resocjalizację ma zaledwie niecałe 3% skazanych (29 osób na 1045 stanowiących próbę badawczą) (Bałandynowicz, 2002b). Na podstawie prowadzonych wieloletnich badań wynika, że w przypadku kary izolacyjnej zawsze występują poważne trudności adaptacyjne i wysoka powrotność do przestępstwa, jeżeli brakuje w odpowiednim czasie działań systemowych (Kieszkowska, 2012).

A zatem: czy dalsze długoterminowe odbywanie kary pozbawienia wolności przez skazanych ma jakikolwiek sens, zważając na deklarowane przez ustawodawcę cele resocjalizacyjne? Jest to fałszywe postrzeganie rzeczywistości, wpisane w ustawowe dyrektywy sądowego wykonywania kary pozbawienia wolności dla właściwie całej populacji osób skazywanych na ten rodzaj sankcji karnej. W imię ratowania i stwarzania skazanym na długoterminową izolację więzienną, realnych szans na udany powrót do społeczeństwa, należałoby stworzyć ustawowe możliwości odstępstw od utrzymywania dalszej izolacji więziennej na rzecz kar pośrednich i kar wolnościowych.

Konserwatywny kurs polityki kryminalnej zdecydowanie oscyluje wokół subiektywizmu i populizmu prawno-politycznego, zaś kurs reformatorski,

wsparty na liberalnych bądź radykalnych fundamentach metodologicznych, pozwala budować państwo obywatelskie, w którym prawa stają się niezależnymi od jakichkolwiek ocen, uniwersalnymi wartościami uwzględniającymi tożsamość jednostki i solidarność społeczeństwa. Tego rodzaju prawo normatywne ma wewnętrzne sumienie, które stanowi powszechna moralność wbudowana w jego treść, uznająca prawa człowieka i społeczeństwa do rozwoju o własnych siłach i na zasadzie równości stron z gwarancjami poszanowania autonomii, godności i niezależności (Bałandynowicz, 2000).

Penitencjarne instytucje izolacyjne ograniczają w znacznym stopniu bądź całkowicie uniemożliwiają zaspokajanie potrzeb jednostki, krępując w ten sposób funkcjonowanie osób poddawanych krańcowej izolacji peyoratywnej. Funkcjonowanie jednostki należy rozpatrywać w dwóch płaszczyznach: osobowości człowieka i jego otoczenia społecznego. Elementy te są nie tylko równorzędne, lecz i wzajemnie powiązane. Funkcjonować – to znaczy być czynnym w działaniu, spełniać osobiste i społeczne funkcje zachowania. Izolacja będąca immanentną cechą kary pozbawienia wolności może być rozpatrywana jako specyficzna forma sytuacji trudnych – sytuacja deprywacji. Rozumie się przez nią taki stan, w którym podmiot działający pozbawiony jest czegoś, co jest konieczne do jego normalnego życia lub funkcjonowania. Występuje więc wówczas, kiedy człowiek nie ma możliwości zaspokojenia swoich potrzeb albo realizacji zamierzonych celów. Deprywacja plasuje się w klasie czynników obciążających psychologiczny system samoregulacji i przejawia się w tym, że jednostka traci pełną wartość, co w konsekwencji obniża poziom sprawności organizmu bądź uruchamia procesy dezorganizacji funkcjonalnej (Szczepaniak, 1996).

W przypadku kary pozbawienia wolności mamy do czynienia z sytuacją deprywacji w ścisłym tego słowa znaczeniu. Izolacja deprywuje bowiem jednocześnie rozmaite potrzeby ludzkie, poczynając od potrzeb biologicznych, poprzez potrzeby psychogenne aż do występujących z całą oczywistością ograniczeń w realizacji potrzeb psychospołecznych w tym podejmowania pracy zawodowej. Poza wywoływaniem typowego dla stanu niezaspokojonych potrzeb mechanizmu, frustracja-agresja, wywołuje ona również negatywne w sensie zdrowia psychicznego odruchy warunkowe. Wzmoczeniu ulega pobudliwość reakcji ośrodków popędowo-emocjonalnych i jednocześnie maleje ilość procesów przebiegających w pozostałych ośrodkach organizmu. Niedojrzała, labilna uczuciowość deprecjonuje funkcje psychiczne organizmu, obniżając jednocześnie introwersyjno-intelektualną stronę życia psychicznego. Osoby

pozbawione wolności charakteryzuje wzmożenie reakcji emocjonalnych i paralelny proces ich tłumienia, znacznie ograniczający udział reakcji emocjonalno-uczuciowych w psychicznym funkcjonowaniu jednostki. Dominacja procesów hamowania popędów i emocji w stosunku do procesów ich aktywizacji dezorganizuje przebieg tego mechanizmu w centralnym ośrodku mózgowym, co wpływa na obniżenie ogólnej sprawności jednostki oraz na powstawanie organicznych uszkodzeń mózgu (Sikora, 1973).

Sytuacja deprywacji wywołuje ponadto trwałe odchylenia w dziedzinie uczuć, pamięci, myślenia i woli. Wielowarstwowe badania biochemiczne pozwalają wysnuć wniosek, że długoterminowa izolacja więzienna jest czynnikiem bezpośrednio wpływającym na powstawanie stanów nerwicowych, utrudniających wychowawcze oddziaływanie na więźniów i zmniejszających siłę przystosowania skazanego do życia w środowisku otwartym. Trudności te potęgują jeszcze stany lękowe i trwałe poczucie zagrożenia, które są równorzędnym produktem izolacji, a które z kolei wpływają upośledzająco na przebieg procesów intelektualnych i przyczyniają się do ich zubożenia i stereotypizacji (Nawój, 2001).

Obraz niekorzystnych zmian psychospołecznych charakteryzujący kondycję więźniów w następstwie długoterminowej izolacji więziennej zwraca uwagę na konieczność humanizowania systemu odpowiedzialności karnej. Prawo represyjne wywołujące nieodwracalne zmiany w psychice więźniów nie ma nic wspólnego z dolegliwością i odwetem jako istotowymi komponentami kary kryminalnej.

Postępowanie kuratora w systemie probacji wsparte na caseworku

Podstawowym narzędziem kuratora sądowego podczas oddziaływania wychowawczego w ramach procesu probacji jest przeprowadzenie wywiadu ze skazanym. Przyjmuje on formę wymiany słownej myśli i poglądów, która powinna doprowadzić kuratora i skazanego do podjęcia wspólnie ustalonych działań praktycznych.

W trakcie rozmowy pomiędzy kuratorem sądowym a osobą dozorowaną pogłębia się więź interpersonalna stanowiąca czynnik pośredniczący w procesie wdrażania skazanego do przestrzegania ładu aksjologicznego społeczeństwa. Aby rozmowa stanowiła w pełni efektywny środek komunikacji kuratora

z podopiecznym, nie może być krepująca dla żadnej ze stron i dlatego powinna przebiegać w naturalnej, niewymuszonej formie.

Elastyczność w doborze środków komunikowania się ze swoim podopiecznym pozwala kuratorowi sądowemu właściwie wykorzystać wyniki wywiadu dla określenia najważniejszych powodów utrudniających skazanemu poprawne funkcjonowanie w społeczeństwie.

Niezależnie od tego, jaki sposób komunikowania się zostanie użyty przez kuratora sądowego w czasie przeprowadzania wywiadu ze skazanym, musi on pamiętać o istnieniu nie ujawnionych potrzeb danej osoby. Zaspokojenie ich w trakcie kurateli stanowi o powodzeniu w osiągnięciu jej celów.

Pod względem socjalnym każda jednostka zajmuje pozycję w centrum tyłko jej właściwych ról i stosunków społecznych. Jednostki ludzkie są traumatycznie niepowtarzalne w tym sensie, że nikt inny nie doświadczył dokładnie tej samej kombinacji wydarzeń życiowych. Podczas gdy pewne problemy są wspólne dla określonych grup i środowisk społecznych, to jednak każda osoba odbiera je w inny sposób. Pod względem egzystencjalnym jednostka ludzka jest niepowtarzalna.

Spółczeństwo dwudziestego pierwszego wieku charakteryzuje się zaawansowaną instytucjonalizacją głównych dziedzin życia. Odnosi się to nie tylko do przemysłu i handlu, ale również obejmuje edukację, opiekę zdrowotną i – co oczywiste – a wszelkie formy oddziaływań władczych. Instytucjonalizacja niesie ze sobą rozwój biurokracji oraz hierarchizację ról społecznych. Zjawiska te mogą powodować u osoby zwolnionej z zakładu karnego poczucie izolacji i zagubienia w otaczającej rzeczywistości społecznej.

W tej sytuacji indywidualizująca funkcja kuratora sądowego może być postrzegana jako przedłożenie osobie dozorowanej oferty pomocy, dostosowanej do indywidualnie określonych potrzeb, oraz stworzenie możliwości ich realizacji. Indywidualizacja oddziaływań wychowawczych kuratora sądowego oznacza zatem spowodowanie zmiany sytuacji życiowej skazanego, odpowiedniej dla ściśle określonych potrzeb jednostki i jej osobowości. Pomoc świadczona w tych warunkach może przybrać formę wsparcia i zachęty do samodzielnych poczynań skazanego, oferty praktycznej pomocy (o ile wydaje się to niezbędne dla rozwiązania określonych trudności), ewentualnie sugerowania innych sposobów rozwiązania problemów.

Zindywidualizowane podejście do problemów osoby dozorowanej umożliwia sformułowanie właściwej diagnozy dotyczącej jej osobowości; zapobiega

niebezpieczeństwu generalizacji przyczyn opóźnień w rozwoju prospołecznych postaw skazanego. Traktowanie więźnia jako indywidualną jednostkę ma pozytywny wpływ na jego wizerunek we własnych oczach, pewność siebie, motywację do działań poprawczych i – w konsekwencji – na powodzenie wychowania do wolności.

Niezwykle ważne znaczenie ma dla kuratora zdolność odczytania stanu emocjonalnego skazanego ze sposobu jego zachowania w trakcie wywiadu. Taki sposób określania potrzeb skazanego jest czasem nazywany w literaturze mianem niewerbalnej komunikacji więźnia z kuratorem. Aby kurator sądowy mógł wyciągnąć słuszne wnioski z rozmowy, musi zapewnić swemu podopiecznemu komfort fizyczny i emocjonalny podczas wywiadu.

Efektywne wysłuchanie więźnia przez kuratora sądowego umożliwia mu zrozumienie problemów w adaptacji społecznej skazanego i – w związku z tym – postawienie słusznej diagnozy oraz podjęcie skutecznych działań mających na celu wdrożenie osoby dozorowanej do przestrzegania ładu aksjologicznego społeczeństwa (Hollis, 1972).

Akceptacja oznacza przyjęcie osoby opuszczającej zakład karny z całym bagażem odczuć i doświadczeń oraz planów na przyszłość. Umiejętność dostrzeżenia dysfunkcyjnych elementów osobowości dozorowanego umożliwia kuratorowi sądowemu podjęcie działań wychowawczych zmierzających do ich poprawy w kierunku prospołecznych zachowań. Wydzielanie cech pozytywnego odniesienia społecznego z osobowości jednostki jest szczególnie ważne dla określenia możliwości i zdolności poprawnego funkcjonowania skazanego w społeczeństwie.

Akceptacja osoby poddanej probacji z całym bagażem jej pozytywnych i negatywnych doświadczeń jest warunkiem nawiązania związku pomiędzy nią a kuratorem sądowym. Z oferowanej akceptacji osoby dozorowanej powstaje więź emocjonalna między nią a kuratorem dająca się wykorzystać w procesie resocjalizacji.

Aby kurator sądowy mógł odpowiednio do potrzeb skazanego określić cele pośrednie i ostateczne procesu resocjalizacji, musi ocenić predyspozycje osoby dozorowanej do podjęcia wysiłków służących zmianie jej sytuacji życiowej. Zdolności osoby dozorowanej do zmiany leżą:

- w sferze emocjonalnej – są to predyspozycje do podjęcia próby funkcjonowania w zbiorowości globalnej bez ukrywania przez jednostkę odczuć wobec zastanej rzeczywistości społecznej lub faktu przytłoczenia nimi;

- w sferze inteligencji społecznej – nie stanowi ona wyniku ogólnego poziomu inteligencji, ale głównie cech osobowych: stopnia postrzegania zjawisk, zdolności koncentracji, skupienia uwagi i porozumiewania się z otoczeniem społecznym oraz wiedzy dotyczącej sposobów rozwiązywania określonych trudności;
- w sferze fizycznej – są to zdolności postrzegane w kategoriach obiektywnych ze szczególnym uwzględnieniem problemów, których rozwiązanie przerasta możliwości osoby poddanej probacji.

Przyglądając się możliwościom rozwojowym osoby dozorowanej, kurator sądowy powinien brać pod uwagę nie tylko te występujące obecnie, ale również te, które mogą ulec wykształceniu w okresie oddziaływań wychowawczych (Hamilton, 1951).

Zdolności skazanego do samodzielnego rozwiązywania swoich problemów ulegają aktywizacji w momencie wykształcenia się w świadomości osoby poddanej probacji silnej motywacji do działań poprawczych. Może ona zostać osiągnięta przez wsparcie psychologiczne ze strony kuratora sądowego, podjęcie przemyślanej dyskusji czy rozważania spraw w celu znalezienia środków służących rozwinięciu gamy zdolności osoby dozorowanej. Pomoc kuratora sądowego świadczona osobie dozorowanej w znalezieniu środków służących przezwyciężeniu jej problemów w efektywnym uczestniczeniu w układach zbiorowych zwiększa szansę powodzenia procesu resocjalizacji.

Postępowanie z osobą dozorowaną jest sumą wszystkich działań i usług kuratora sądowego, ukierunkowanych na pomoc jednostce w jej readaptacji społecznej. Zogniskowane jest ono na ujawnieniu aktualnych problemów i modyfikacji podstawowych trudności, które się do nich przyczyniły.

Bezpośrednie metody postępowania postrzegane są w literaturze jako rezultat systematycznego, ale jednocześnie elastycznego sposobu, w jaki osoba dozorowana może pracować nad przezwyciężeniem swoich trudności. Obejmują one stosunek emocjonalny skazanego do pojawiających się w toku oddziaływań wychowawczych problemów i możliwości ich przezwyciężenia (Halmos, 1966).

Bezpośrednia praca terapeutyczna postrzegana jest jako ciąg rozmów prowadzonych celem wywołania lub wzmocnienia pozytywnego nastawienia osoby zwolnionej z zakładu karnego do utrzymania równowagi emocjonalnej, podejmowania konstruktywnych decyzji lub zmiany zachowania w społeczeństwie.

Kurator sądowy w trakcie procesu resocjalizacji skazanego powinien być zaangażowany w pracę ze środowiskiem osoby dozorowanej.

Często środowisko dozorowanego wymaga wsparcia ze strony kuratora z powodu trudności, jakie nastęrcza w jego funkcjonowaniu skazany. Natomiast w odmiennych okolicznościach to osoba poddana kurateli potrzebuje pomocy, aby poprawnie zachowywać się w swoim środowisku zawodowym, sąsiedzkim, rodzinnym, grupie rówieśniczej itp. (Timms, 1972).

Umiejętne postępowanie środowiskowe oznacza uzyskanie poparcia emocjonalnego ze strony zbiorowości dla poczynań poprawczych więźnia, a także próby zmiany nastawienia osób ze środowiska wobec skazanego, których postawy stanowią integralną część procesu jego readaptacji społecznej (Toren, 1972). W swojej diagnozie kurator sądowy ocenia, jaka pomoc środowiskowa jest potrzebna w konkretnym przypadku i jak podatne na jego wpływ jest środowisko osoby poddanej resocjalizacji. Jeżeli środowisko społeczne osoby dozorowanej jest przyjaźnie do niej nastawione i chętne do udzielania jej pomocy – zadaniem kuratora sądowego jest wspieranie wysiłków środowiska i pomoc skazanemu w odpowiednim ich wykorzystaniu.

Resocjalizacyjna wartość pracy i wpływu zespołów pracowniczych jest szeroko omawiana w literaturze. W kurateli dorosłych jest to tym bardziej istotne, że model ustawowy zaleca powoływanie asystentów probacyjnych w miejscu pracy, zaś badania empiryczne wykazują, iż forma ta spotyka się z większą akceptacją ze strony skazanych. Organizowanie środowiska pracowniczego wiąże się przede wszystkim z wyborem miejsca i rodzaju pracy. Z badań wynika, że miejscem pracy najkorzystniejszym ze względu na readaptację społeczną przestępców są duże zakłady przemysłowe, dysponujące systemem szkolenia zawodowego, rozbudowaną bazą socjalną oraz możliwością włączenia ich w nurt życia zespołowego (Bałandynowicz, 2015). Wbrew temu w porządku prawnym funkcjonują przepisy zakazujące zatrudniania skazanych w wielu atrakcyjnych miejscach pracy, mimo iż przepisy wyższej rangi w systemie źródeł prawa deklarują zasadę, że fakt skazania nie może stanowić wyłącznej podstawy odmowy zatrudnienia. Nic więc dziwnego, że te zjawiska kreowane przez czynniki oficjalne na poziomie makrostruktury społecznej korespondują z reakcjami członków zespołów pracowniczych wobec zatrudnionych w nich skazanych. Okazuje się bowiem, iż fakt skazania jest czynnikiem silnie stygmatyzującym, co utrudnia osobom skazanym nawiązywanie pozytywnych i głębszych interakcji ze środowiskiem pracowniczym. Taka dyskrymi-

nacja skazanych przez stworzenie sztucznych barier formalnych i rygoryzm społeczny implikuje bądź bezsilność asystenta probacyjnego, bądź też zmusza do podejmowania działań przekraczających jego kompetencje i przyjmowania roli osoby walczącej z oporem i inercją aparatu urzędniczego.

Mocną stroną pracy środowiskowej w okolicznościach, które wymagają działalności zbiorowej przy ogólnie odczuwanej dysfunkcji (niezależnie czy ta ogólność wynika z niesprawności grupy, czy też patologii innej grupy, wywierającej na nią wpływ), jest stwarzanie większej nadziei na sukces. Działanie poprzez wspólnie zebrane środki pomocowe, takie jak: sposób reagowania, uczucia, działalność, wpływ, czy też środki materialne, stwarza większe szanse na sfinalizowanie zamierzonego celu niż działający w pojedynkę asystent probacyjny.

Podjęcie pracy środowiskowej zapewnia możliwość stworzenia zaplanowanego otoczenia w sensie ludzkim i materialnym, aby wyjść naprzeciw potrzebom wychowawczym osoby i zapewnić jej możliwości poprawy. Jako metoda może być z powodzeniem wykorzystana w rozwiązywaniu patologii występujących u osoby dozorowanej lub małych grup dotkniętych dysfunkcją (dysfunkcjami), lub u szczególnie obciążonych większych grup. Sytuacje rezydencjalne mogą równie dobrze mieć charakter rodzinny, grupowy lub środowiskowy i wymagać metod pracy odpowiednich dla nich, a także wspierać pracę z jednostkami dotkniętymi ułomnościami.

Podsumowanie

Wspólne dobro jest wtedy, kiedy tożsame są: interes człowieka i interes grupy. Musi dojść do spotkania trzech światów: świata człowieka, świata kompetencji, społeczeństwa i kultury; będzie to możliwe pod warunkiem, że te światy na poziomie tożsamości osobowej, społecznej, kulturowej będą chciały się spotkać, że zakładają kompromis i nie będą pokazywać swojej przewagi, władzy, pewnych elementów formalno-prawnych, które dystansują i uniemożliwiają powstanie autotelicznej więzi. A zatem konkurencyjny model osoby będącej podmiotem ulicy, powinien spełniać trzy podstawowe warunki, tj. człowiek musi być twórcą samego siebie, osobą zdolną do rozwoju, a także w swoim procesie socjalizacji, resocjalizacji, integracji społecznej czy reintegracji społecznej wykorzystywać pozytywnie własne doświadczenia. A zatem nie ma osób gorszych, nawet z najbardziej niebezpiecznego przestępcy trzeba

umieć w procesie reintegracji wydobyć pozytywne cechy osobowe, bo człowiek to nie tylko zasoby, ale także potencjały. Kiedy osoba będzie traktowana jako twórca samego siebie, będzie chciała się zmienić, to nie kara ma wymusić zmianę, to człowiek ma akceptować karę, w wyniku której będzie się chciał / musiał zmienić, a społeczeństwo będzie tylko kontrolowało tę zmianę (Hołyst, 2015; Bałandynowicz, 2015).

Ponadto człowiek jest osobą zdolną do rozwoju, co oznacza, że musimy dostrzegać elementy pozytywne, które tkwią w jednostce. Autonomiczność i godność osoby są zachowane wtedy, gdy jednostka jest traktowana przez prawo, system i politykę społeczną jako podmiot (Bałandynowicz, 2012; Kieszowska, 2011). Zatem Człowiek nigdy nie jest autonomiczny i nie będzie traktowany w sposób godnościowy, kiedy prawo, polityka i system w którym funkcjonuje, traktują go przedmiotowo.

Streszczenie: Prawo obejmuje 3 typowe obszary regulacji własności stanowiące o jej zakresie. Należą do nich fakty społeczne, wartości moralne oraz kluczowe pojęcia. Fakty społeczne odpowiadają za warstwę społeczną i uznają prawo lub określają jego istnienie. Wartości moralne, stanowiące obszar aksjologiczny prawa, decydują o jego treści i poszanowaniu dla prawa w oparciu o wiarę lub dumę. Polepszeniu polityki karnej służą sankcje pośrednie, oparte na ograniczeniu wolności, jak również opracowanie katalogu środków probacyjnych – sankcji karnych w oparciu o nadzór w zakresie ograniczenia wolności, związany z podejmowaniem zadań w środowisku życia społecznego i zawodowego.

Słowa kluczowe: praca, rozwój człowieka, prawo

Abstract: The law includes three standard spheres of the regulation of property determining its scope. These are: social facts, moral values and key concepts. Social facts determine the social layer and recognize the right or determine its existence. Moral values constituting the axiological sphere of law decide about its content material and respect for it, leaning on faith or pride. To improve the penal policy, we can use penalty intermediate-criminal sanctions based on restricting freedom, and develop a catalog of probation measures – criminal sanctions based on freedom supervision, associated with undertaking the tasks of social and professional life in the environment.

Keywords: work, human development, rights

Literatura przedmiotu

- Balandynowicz, A. (1991). *Ludzie bez szans. Studium adaptacji społecznej recydywistów*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Balandynowicz, A. (1993). *Nieudane powroty*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Balandynowicz, A. (1996). *Probacja. Wychowanie do wolności*. Warszawa: Primum.
- Balandynowicz, A. (2000). Nowoczesne trendy w polityce kryminalnej na przełomie XX i XXI wieku. *Prokuratura i Prawo*, 11, 34–53.
- Balandynowicz, A. (2002a). Kara pozbawienia wolności jako totalne ograniczenie wolności jednostki. W: A. Rejzner (red.), *Penitencjarna kultura fizyczna*, (s. 11–35). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Balandynowicz, A. (2002b). *Probacja. System sprawiedliwego karania*. Warszawa: Kodeks.
- Balandynowicz, A. (2003). System probacji - kary średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania. W: T. Bulenda, R. Musidłowski (red.), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, (s. 330–357). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Balandynowicz, A. (2005). Filozofia probacji – podstawy aksjologiczne systemu sprawiedliwego karania. *Prokuratura i Prawo*, 2, 7–28.
- Balandynowicz, A. (2012). Podmiotowość osoby a dobro wspólne w procesie reintegracji społecznej a system probacji. W: W. Ambrozik, A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna. Cz. II*, (s. 23–39). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Balandynowicz, A. (2015). *Probacyjna sprawiedliwość karząca*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Chmielewska, H. (2003). *Więzienie i co dalej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Halmos, P. (1966). *The Faith of the Counsellors*. London: Constable.
- Hamilton, G. (1951). *The Theory and Practice of Social Casework*. New York: Columbia University Press.
- Hollis, F. (1972). *Casework: a Psycho-Social Therapy*. London: Random House.
- Hołyst, B. (2015). *Bezpieczeństwo społeczeństwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kieszkowska, A. (2011). Tożsamość i podmiotowość jednostki w procesie reintegracji społecznej. W: A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna. Cz. I*, (253–265). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Kieszkowska, A. (2012). *Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej skazanych. Konteksty resocjalizacyjne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Machel, H. (2001). *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Moczydłowski, P. (2004). *Kariera strachu. Bezpieczeństwo publiczne w Polsce*. Warszawa: Wszechnica PSWTP.
- Nawój, J. (2001). *Przemoc wewnątrzwięzienna w niektórych typach zakładów karnych*. W: B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stepniak (red.), *Więziennictwo nowe wyzwania*, (s. 418–440). Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Poznańskiego.
- Niewiadomska, I. (2007). *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pobawienia wolności*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Sikora, J. (1973). *Obraz emocjonalności więźniów w świetle badań psychologicznych, biologicznych i fizjologiczno-lekarskich*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Szczepaniak, P. (1996). Efektywność oddziaływań penitencjarnych. W: B. Hołyst, S. Redo (red.), *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, (s. 368–400). Warszawa: Centralny Zarząd Służby Więziennej.
- Szczepaniak, P. (2003). *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauki.
- Timms, N. (1972). *Recording in Social Work*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Toren, N. (1972). *Social Work – the Case of a Semi-profession*. New York: Sage Publications.
- Wzorcowe reguły minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące środków o charakterze nieizolacyjnym [Zasady Tokijskie]. (2003). W: *Standardy ONZ w dziedzinie Wymiaru Sprawiedliwości w sprawach karnych*, (s. 68–87). Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 04.10.2016 r.

Data akceptacji artykułu: 07.12.2016 r.